

Szerkesztői előszó

A jelen kötetben szereplő tanulmányok két kezdeményezés ötvözésének eredményeként születtek.

2012 augusztusában a Tolsztoj Társaság a Magyar-orosz Együtműködésért Egyesület a Debreceni Egyetem Szlavisztikai Intézetének bevonásával orosz-magyar műfordítói tábort szervezett a Lakiteleki Népfőiskolán. A rendezvény 2013-ban magyar-orosz táborral is kiegészült. A táborokban évről évre olyan magyar és orosz fiatalok vesznek részt, akik érdeklődést mutatnak és tehetséget éreznek magukban az orosz irodalom magyarra, illetve a magyar irodalom oroszra fordítása iránt. Az egyhetes, intenzív képzés során a résztvevők elméleti és gyakorlati műfordítói képzésben részesülnek, és előadásokat hallgatnak a mai orosz és magyar irodalom és kultúra legkülönbözőbb témáiról. A sikeresen megvalósult táborok 2017-től kibővültek a moszkvai Magyar Kulturális Központban szervezett táborokkal (tavasszal az orosz, ősszel a magyar fiatalok számára), és a rendezvények megszervezésébe és lebonyolításába bekapcsolódott a Debreceni Egyetem Orosz Központja is.

Az orosz-magyar műfordítói tábort alapvetően az orosz nyelv, pontosabban az orosz nyelvi képzés sajátos magyarországi helyzete tette szükségessé és hívta életre. A rendszerváltást követő két évtizedben (nagyjából az 1990-től 2010-ig terjedő időszakban) az orosz nyelv és az orosz nyelv oktatása a korábbi negyven évben megtapasztalt túlzott, mesterséges „felfuttatás” után méltatlanul hátrányos helyzetbe került. Miután az orosz megszűnt kötelezően oktatott idegen nyelvnek lenni, alig-alig maradt olyan iskola és középiskola, ahol az oktatása folytatódott, és ennek – valamint a nyelv hazai perspektívatlanságának – eredményeképpen valósággal kiürültek az egyetemi orosz szakok is. Az egyetemi orosz szakos képzésben egyre több olyan tanuló jelent meg, aki előzetes nyelvtudás nélkül, a nulláról indulva kezdte meg orosz szakos tanulmányait, aminek következtében a képzés végére (különösen, ha a BA után nem folytatta tanulmányait) az orosz szakot végzett hallgató finoman szólva is csak korlátozott nyelvtudással rendelkezett. Ugyanebben az időszakban – sokféle, itt nem részletezendő előítéletből fakadóan – a magyarországi könyvkiadók és irodalmi folyóiratok nem szívesen fogadtak el kiadásra oroszról fordított műveket, vagyis úgy látszott, semmi szükség nincs úgy általában oroszról fordító műfordítókra, fiatal utánpótlásukra pedig végképp semmi igény sem mutatkozott. Mindennek eredményeként az új évezred első évtizedének végére, amikor ismét felélénkült a kortárs orosz irodalom magyarországi befogadása, gyakorlatilag hiányoztak az ifjabb nemzedékhez tartozó, tehetséges, oroszról fordító műfordítók. E hiány megszüntetésében igyekezett (igyekszik) a maga szerény eszközeivel részt vállalni a Tolsztoj Társaság, illetve az általa létrehozott

oroszmagyar műfordítói tábor. (A hazai felsőoktatásban természetesen léteznek különféle fordítóképzési programok, ám ezek – a piaci igényeket kielégítendő – egyfelől jobbra nem a műfordításra, hanem a szakfordításra – jó esetben még a tolmácsolástechnikára – koncentrálnak, másfelől e képzésekben nem az orosz-magyar és magyar-orosz reláció dominál.) A lakiteleki és moszkvai műfordítótáboroknak köszönhetően körvonalazódni látszik egy nem túl népes, de lelkes és tehetséges fiatalokból álló műfordítói gárda, amelynek tagjai egyre inkább hírt adnak magukról, és egyre több kisebb-nagyobb megbízást kapnak könyvkiadóktól és folyóiratoktól orosz irodalom magyarrá, illetve magyar irodalom oroszra fordítására.

2012 októberében a Tolsztoj Társaság Moszkvában, a Magyar Kulturális Központban nemzetközi konferenciát szervezett a kortárs orosz irodalomról. Azóta a konferencia – a DE Szlavisztikai Intézetének és Orosz Központjának szakmai támogatásával – minden évben megvalósul Magyarországon (kétszer a budapesti Orosz Kulturális Központ, a továbbiakban pedig a debreceni Szlavisztikai Intézet és Orosz Központ adott helyet a rendezvénynek). Az egyes konferenciák tematikusak, az eddigiekben olyan témák köré szerveződtek, mint például a kortárs orosz irodalom irányzatai, a mai orosz irodalmi díjak és a díjazott művek, a kortárs és a klasszikus orosz irodalom egymáshoz való viszonya, a kortárs orosz próza műfaji sajátosságai, a kortárs orosz próza művészi nyelve. A konferenciákon magyar és szlovák kutatók mellett a kortárs orosz irodalom legkiválóbb oroszországi kutatói, valamint jeles, Magyarországon is ismert kortárs orosz írók vesznek részt. A 2012–2017 között megrendezett konferenciák válogatott anyagából *Nasztojascsseje i buduscseje russzkoj lityeraturi* (Az orosz irodalom jelene és jövője) címmel az orosz irodalom mai helyzetét áttekintő, a téma iránt érdeklődők számára szakmailag hasznos tanulmánykötet jelent meg. (Debrecen, Didakt Kiadó, 2019.)

2018-ban a szervezők úgy döntöttek, hogy a fentebb felvázolt két rendezvény-sorozatot egyesítik, és a soron következő kortárs orosz irodalmi konferenciát az orosz irodalom fordítási problémáinak szentelik. Így jött létre az *Orosz irodalom – fordításokban* című konferencia, amelyen egyfelől olyan hazai és külföldi kutatók és műfordítók vettek részt, akik eddigi munkásságukkal, tudásukkal és tapasztalatukkal méltán szereztek maguknak szakmai hírnevet és elismerést, másfelől olyan magyar fiatal, kezdő műfordítók, akik rendszeresen részt vettek/vesznek a lakiteleki és moszkvai műfordítótáborokban. Ennek köszönhetően a rendezvény sajátos formát öltött: a szokásos „konferencia-előadás majd vita” forma termékeny fordítói műhelyszemináriummal vagy mesterkurzussal alakult, amelyen a tapasztalt előadók „oktatókká”, a kezdő műfordítók pedig „diákokká” váltak. E sajátos párbeszédnek eredményeként születtek meg a jelen kötetben szereplő írások.

A kötet összeállításában és megjelentetésében szerepet játszott még egy fontos esemény. A Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet 2019 októberében, Síkfőkúton szakmai hétvégét szervezett, amelynek témája a műfordítás volt. Mivel a programban terítékre került az orosz irodalom magyarrá fordítása is, itt merült

fel annak ötlete, hogy a 2018-as konferencia anyaga a *Studia Litteraria* folyóiratban jelenjen meg.

A kötetben szereplő tanulmányok a fordításelméleti kérdésektől kezdve az orosz irodalom magyarországi recepcióján keresztül konkrét fordítási problémákat tárgyaló írásokig a legkülönbébb aspektusból mutatják be a műfordítás elméletét és gyakorlatát. Ezt a sokszínű anyagot ugyanakkor az orosz-magyar (illetve magyar-orosz) nyelvpár fogja össze: egyfelől az orosz irodalom konkrét fordítási példáinak absztrahálása vezetett bizonyos elméleti megfontolásokra, másfelől általános fordításelméleti problémák egy-egy orosz irodalmi mű fordításának példáján keresztül konkretizálódnak.

A kötet két fordításelméleti tanulmánnyal indul. Goretity József írásában felvázolja az orosz irodalom utóbbi 30-35 évének magyarországi recepcióját, miközben a „Mit fordítsunk?” praktikus fordítói kérdés feltevésén keresztül arra a fordításelméleti dilemmára keresi a választ, hogy válhat-e – s ha igen, miként – a forrásnyelvi irodalmi mű a célnyelvi irodalom szerves részévé. Ivana Kupkova cikkében a 20. század közepén jelentőssé vált „szlovák fordítói iskola” nézeteit ismerteti, és néhány orosz irodalmi mű szlovák fordítását elemezve bemutatja (sőt, intő példaként állítja az ifjú műfordítók elé), hogy esztétikailag igényes és adekvát műfordítás nem képzelhető el helyesen kialakított fordítói koncepció nélkül.

A következő két tanulmány jeles oroszországi irodalomtörténészekről származik, és a kortárs orosz irodalom egy-egy fontos irányzatával és képviselőivel foglalkozik – ha úgy tetszik, mindkettő akár ajánlasként is felfogható arra vonatkozóan, hogy az új fordítónemzedék milyen új hangokra figyeljen az orosz irodalomból. Marija Csernyak az orosz irodalmi életben egyre inkább jelen lévő és népszerűvé váló e-irodalom jellegzetességeiről ír, kiemelve annak a Borisz Akunyinnak *Octopus* című projektjét, akinek korábbi, az intellektuális detektívtörténetek műfajában írott munkái Magyarországon is méltán népszerűek. Viktorija Kondratyjeva az orosz „újrealizmus” két, egymástól gyökeresen különböző művészi elveket valló szerzője, Alekszej Varlamov és Alekszandr Sznyegirjov írói módszereit vizsgálja: előbbi az újrealizmust az archaikus-mitologikus látásmód felé viszi el, utóbbi pedig inkább a 80-as évek végén népszerűvé vált orosz „noir irodalom”-ban találja meg a gyökereit.

A következő három tanulmány szerzője – saját fordítói gyakorlatából kiindulva – azt a műfordító számára mindig is fájdalmas veszteséget járja körbe, amelyet a fordítás a két kulturális közeg különbözősége miatt elszenvedni kénytelen – a fordító minden igyekezete ellenére. Bagi Ibolya tanulmánya az orosz posztmodern irodalom „nagyasszonyának”, Tatyjana Tolsztajának egyik novelláját elemzi, és megmutatja, hogy a szövegben lévő komplex intertextuális kapcsolódások más nyelvre (más kultúrába) való átadásának lehetetlensége okán eleve milyen veszteségeket szenved el a fordítás. Teleki Anna írása hasonló problémával foglalkozik az orosz újrealista irodalom egyik legismertebb képviselőjének, Roman Szencsinnek a novellája kapcsán, amelyben egy orosz kultuszfilmmel, a nálunk is ismert *A fivér* cíművel folytatott

intertextuális játék állítja a kulturális kódok „átfordíthatatlansága” miatt megoldhatatlan feladat elé a fordítót. Pálfalvi Lajos az utóbbi évek egyik legelismertebb orosz szerzőjének, Jevgenyij Vodolazkinnak magyar fordítójaként némileg meghökkentő módon a posztkolonialista irodalomkritika felől vizsgálja meg a szerző két magyarul is megjelent regényét, és jut arra a következtetésre, hogy a regényekben látenszen meg­lévő birodalmi szemlélet – ismét csak a kulturális kódok különbözősége miatt – nem vihető át a fordítás szövegébe.

Zoltán Dominika tanulmánya azt példázza, hogy a fordításelemzés milyen fontos szerepet játszhat akár az eredeti mű értelmezésében is. Egy ismert Csehov-novella, *A kutyás hölgy* magyar fordításainak elemzésével a Csehov-féle lakonizmus, az ellip­tikus írásmód mibenlétének megfejtéséhez jut közelebb. Soproni András a műfordítás problémáihoz nem irodalmi, hanem sokkal inkább nyelvi, nyelvtudományi szem­pontból közelít, és írásában az Alekszandr Szolzsenyicin *A GULAG szigetvilág* című monumentális alkotásában lépten-nyomon előforduló frazeologizmusokból adódó fordítási nehézségeket vizsgálja. Nagy László cikkében, amelyben egy második világ­háborús szovjet katona emlékiratainak magyarra fordításával foglalkozik, arra hívja fel a figyelmet, hogy a műfordítónak egyúttal kiváló szakfordítónak is kell lennie, a lehető legalaposabban utána kell járnia nemcsak a pontos szakkifejezéseknek (jelen esetben a katonai szaknyelvnek), hanem akár a korabeli (katonai) viseletnek, az eltérő rendfokozatok megfeleltethetőségének, a (hadi) térképészetnek, vagy akár bizonyos objektumok megváltozott elnevezésének is. Debreceni Ferenc a műfordítás speciális ágáról, a filmfordításról, még konkrétabban a filmfeliratok fordításáról írt. Tanulmá­nyából kitűnik, hogy a filmfeliratok fordítása nemcsak nyelvi és kulturális, hanem technikai szempontból is komoly kihívások elé állítja a fordítót: a fordítás meg kell, hogy feleljen olyan technikai kritériumoknak, mint a felirat hosszúsága, elolvasható­ságának időtartama, esetleg a filmben szereplő színész szájmozgása.

A kötet utolsó két tanulmánya a magyarról oroszra fordítás problémáival fog­lalkozik. Marosi Lajos egy népszerű Rejtő-regény, a *Csontbrigád* orosz fordításának kritikáját tárja az olvasó elé. Számtalan példán keresztül, az orosz szöveg „visszafordí­tasával” igyekszik utánajárni, mi okozhatta egy-egy konkrét esetben az orosz fordítás „félrecsúsását”. Az írás példát szolgáltat arra is, hogy mennyire hiányzik a magyar kritikai irodalomból az ehhez hasonló, alapos fordításkritika, amely pedig feltétle­nül elősegítené a magyarországi fordításirodalom színvonalasabbá válását. Okszana Jakimenko tanulmányában a magyar irodalom oroszországi kiadásának helyzetét és ezzel összefüggésben a magyar irodalmat oroszra fordító fiatal műfordítók lehető­égeit értékeli. Miközben bemutatja a kezdő műfordítók számára elérhető fordítói képzéseket, arra is felhívja a figyelmet – ami egyébként a fiatal magyar műfordítók­nak is megszívlelendő –, hogy a különféle műfordítói tréningek, táborok, mester­kurzusok nagy segítséget nyújthatnak ugyan, de komoly veszélyt is jelenthetnek: a kezdő műfordító hamar elhíheti, hogy egy-egy ilyen kurzus elvégzésével kész, képzett műfordító vált belőle. Okszana Jakimenko, aki gyakorló egyetemi oktató, műfordító

és különféle műfordítói képzések szervezője, hitelesen állítja, hogy a műfordító, ha valóban ki akarja érdemelni ezt a megnevezést, folyamatosan, egész életén át kell, hogy képezze magát, tanuljon, csiszolja a módszereit. Mert ahogyan 2018 szeptemberében, Moszkvában, az Insztyitut Perevoda fordítástámogatási alapítvány nemzetközi kongresszusán egy kitűnő mai orosz kritikus, Galina Juzefovics az előadásában megállapította: „Bár manapság nem divatos az erudíció, a műfordítónak mégis mindent tudnia kell.”

GORETITY JÓZSEF